

ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ МОДЕРНОЇ ДОБИ У ПРОТИДІІ ГІБРИДНИМ ВИКЛИКАМ СУЧАСНОСТІ: ІСТОРІОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

HISTORIOGRAPHY OF UKRAINIAN NATIONAL AND CULTURAL REVIVAL OF MODERN TIMES FOR COUNTERING HYBRID CALL OF THE DAY: HISTORIOSOPHIC ASPECT

Семергей Н.В.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії і суспільних наук
Української медичної стоматологічної академії*

Дослідження належить до сфери теоретико-методологічних та історіософських вимірів новітнього українського історичного дискурсу. У статті окреслено та обґрунтовано методолого-історіософське, ціннісно-смісловне та морально-етичне значення історіографічного осмислення українського національно-культурного відродження XIX – початку XX століття в контексті реалізації державної політики щодо протистояння гібридним викликам сучасного світу. У статті зроблено висновок, що історіографія українського національно-культурного відродження володіє вагомим методологічним та етико-аксіологічним потенціалом, історіософія якого виявляє себе в кількох площинах. Перша – аналіз новітніх історичних досліджень українського ренесансу – дає змогу актуалізувати цивілізаційну, аксіологічну та антропологічну методологію, на принципах якої побудовано більшість історичних студій, засвідчити важливість міждисциплінарності та історіографічного полілогу як есенційних принципів сучасного наукового дослідження. Друга – науково-історичне осмислення українського національного відродження XIX – початку XX століття – дає змогу відтворити філософію його оптимізму та державотворчих інтенцій. Третя – студії історичного аналізу національного відродження – легітимізує сучасні соціокультурні та суспільно-політичні процеси, посилюючи їх історичними та духовно-культурними основами. Четверта – висвітлюючи зміст, характер та особливості національно-культурного відродження, історики забезпечують «цивілізаційно-культурні мости», створюють умови для естафети відродження, трансляції його філософії та духу в сучасний націєтворчий процес. П'ята – осмислюючи ідеї національно-культурного відродження, історики звертаються до символізму соборності як духовної та ціннісної єдності, новітній етап якої започатковано в добу національно-культурного відродження. Нарешті, антропологічний підхід історіографічного аналізу дає змогу стверджувати, що історики національно-культурного відродження стали його невіддільним складником і суб'єктом, які «продовжують» науково-просвітницький шлях духовно-культурного ренесансу української нації у нових умовах державної незалежності.

Ключові слова: українське національно-культурне відродження, українська історіографія, історіософія, методологія, цінності та мораль історичної науки, державотворення, гібридні виклики, нація, духовність, соборність.

The research deals with the sphere of theoretical and methodological as well as historical and philosophical aspects of modern Ukrainian historical discourse. The article gives a detailed analysis of methodological, historical and philosophical aspects, ethical and moral values of historiography comprehension of Ukrainian national and cultural revival of the XIXth – the beginning of the XXth century in the context of realization of public policy to counter the hybrid calls of the modern world. The author comes to the conclusion that historiography of Ukrainian national and cultural revival has ponderable methodological, ethical and axiological potential, historiography of which becomes apparent in some aspects. The first aspect is the analysis of the newest historical research of the Ukrainian Renaissance. It gives an opportunity to apply civilization, axiological and anthropological methodology, which is the basis of the most historical studios. The second aspect is scientific historical awareness of Ukrainian national revival of the XIXth – the beginning of the XXth century. It provides the opportunity to reproduce philosophy of its optimism and state creative tendency, to witness the orientation of Ukrainian ethnic to passionarity and active opposition to destructive polity for the development of Ukrainian nation in the XIXth century. The third one is

historical analysis of national revival which legalizes modern social and cultural as well as social and political processes, strengthening them with historical and spiritually cultural bases. The fourth one, which exposes the essence, character and features of national and cultural revival, helps to provide with so called "bridge between cultures and societies", creates conditions for revival, conveying of its philosophy and spirit to modern nation creative process. The fifth deals with comprehension of the ideas of national and cultural revival. Historians apply to conciliarism as spiritual and value unity the newest stage of which was founded in time of national and cultural revival. And finally the last one is anthropological approach of historiography analysis which enables to state that historians of national and cultural revival became its integral part and continue scientific and educational way of spiritual and cultural renaissance of Ukrainian nation in the new condition of the state independence.

Key words: conciliarism, historiosophy, hybrid calls, methodology, nation, spirituality, state creative process, Ukrainian historiography, Ukrainian national and cultural revival, values and morality of history.

Постановка проблеми. Новітній етап інституціоналізації та національно-культурного розвитку української державності радикально змінює характер і траєкторії державної політики: розв'язана потреба державно-політичної, соціокультурної та міжнародної легітимації змінюється пріоритетами захисної стратегії та оборонного націоналізму. Гібридні виклики та технології прихованого протистояння вимагають формулювання і розв'язання нових завдань, зміст яких лежить у площині кардинальних ціннісних і методологічних змін. Відтак постає очевидна необхідність активної співпраці науковців-гуманітаріїв, завдання яких, насамперед, полягає в побудові нових ціннісно-сміслових засад інноваційної діяльності. У цьому контексті нових функцій набуває й історіографічний дискурс. Інспірування його нарративу цивілізаційною та антропологічною методологією дає змогу актуалізувати ключове призначення історіографії: спираючись на історичний досвід, протистояти парадигмі гібридної війни, забезпечити історичну «теодицею» та обґрунтування сучасних стратегій українського національного державотворення. У вирішенні таких завдань виняткове значення має історіографія українського національно-культурного відродження XIX – початку XX століття, осмислення якої вияскравлює особливу природу українства – стійку і послідовну пасіонарність до духовного і національно-державного розвитку, протидію деструктивному та окупаційному політико-територіальному ландшафту.

Історична категорія «українське національно-культурне відродження» нале-

жить до кола провідних концептів української історіософії. У її філософському змісті атрибутовано історичний хід українського націє- та державотворчого процесу: від патерналістської мажорності та ренесансного оптимізму до культурно-історичних травм і фатальних історичних уроків, незважаючи на які, українське суспільство консолідувалося для духовного та державно-політичного відродження. Тому вбачається цілком природна методологічна закономірність, що історіографічне осмислення феномена українського національно-культурного відродження, яке в XIX – на початку XX століття відбувалося в єдності національно-етнічних, ментально-психологічних, суспільно-політичних, матеріальних, соціальних і духовно-культурних проявів, становить не лише пізнавально-методологічне, але й виняткове державотворче та ціннісно-сміслові значення, насамперед, у площині смислової та просвітницької протидії сучасним викликам антиукраїнської пропаганди та медіафейків щодо оцінки та інтерпретації історичних подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи наукового дослідження напрямів і змісту вивчення українського національно-культурного відродження було закладено у фундаментальних історіографічних синтезах Ірини Войцехівської, Олександра Гуржія, Віктора Даниленка, Леоніда Зашкільняка, Ярослава Калакури, Віктора Колесника, Ірини Колесник, Віктора Коцура, Володимира Кравченка, Віталія Масненка, Руслана Пирога, Сергія Посохова, Петра Радька, Олександра Реєнта, Валерія Смо-

лія, Олександра Удода, Михайла Юрія, Наталії Яковенко та інших учених, історіографічні здобутки яких виформували сучасну мапу наукових шкіл української національної історіографічної традиції. Учені запропонували ціннісне та цивілізаційне осмислення наявного історичного нарративу, обґрунтували необхідність зміни методологічних орієнтирів. Контекстний аналіз представленої в наявних наукових працях науково-історичної рефлексії українського національно-культурного відродження досить переконливо умотивовує його історіографічний зріз під кутом зору протистояння гібридним викликам і прихованим загрозам, які існують у сучасному світі.

Формулювання цілей статті. Статтю присвячено розкриттю методологічного та ціннісно-сислового потенціалу історіографії українського національно-культурного відродження ХІХ – початку ХХ століття. Основну увагу було приділено розглядові соціокультурного та ціннісно-морального значення науково-історіографічного осмислення феномена українського національного відродження у площині сучасних націє- та державотворчих процесів.

Виклад основного матеріалу. Теза про те, що розвиток і збагачення історіографічного дискурсу є свідченням демократичного шляху розвитку національної науки, не потребує доведення. Тематика історіографічних досліджень є лакмусовим папірцем ціннісного контексту гуманітарних досліджень, дає змогу виявити рівень свободи творчості та академічної демократії. Особливо такі твердження справедливі щодо філософського аналізу вітчизняного історіографічного процесу українського національно-культурного відродження ХІХ – початку ХХ століття, осмислення феномена якого становить не лише гносеологічне, але й світоглядно-націєтворче значення.

На широку науково-дослідницьку основу історіографія українського модерного ренесансу вийшла в межах нової історіографічної ситуації, яка склалася

в умовах здобуття Україною державної незалежності. Коментуючи сучасне середовище розвитку українського історіографічного нарративу, вітчизняна учена-історіографка І. Колесник використовує такі атрибути, як деідеологізація, інтелектуальна свобода, можливість інтеграції до світового наукового співтовариства, формування нового стилю історичного мислення, диверсифікація історіографії, розмаїття методологій тощо [10, с. 24]. Ба більше, історіографія українського національно-культурного відродження засвідчує легітимацію в українському історіографічному каноні «культурного повороту», фокусування національної історіографії на цивілізаційних і соціокультурних аспектах українського національного процесу, утвердження дійсного статусу «cultural studies» [13, с. 13].

Сьогодні історіографія українського національно-культурного відродження представлена значним масивом фундаментальних синтезів. Це праці таких учених, як О. Бойко, А. Волощенко, О. Голубицький, Я. Грицак, Я. Калакура, Г. Касьянов, Л. Кондратик, В. Кравченко, В. Литвин, В. Сарбей, В. Смолій, В. Щербак, М. Юрій та інші. Запропонований історіографічний полілог володіє вагомим методологічним та етико-аксіологічним потенціалом, історіософія якого виявляє себе в декількох площинах цивілізаційного та світоглядно-державотворчого змісту.

Перше. Аналіз новітніх історичних досліджень українського ренесансу дає змогу актуалізувати цивілізаційну, аксіологічну та антропологічну методологію, на принципах якої побудовано більшість історичних студій, засвідчити важливість міждисциплінарності та історіографічного полілогу як есенційних принципів сучасного наукового дослідження. В умовах нинішнього гібридного протистояння соціо-гуманітарне пізнання набуває нового функціонального призначення, суттєво змінюється покликання й історіографії, адвокацію якої влучно вербалізував Я. Калакура: «У сучасних умовах,

коли відновлюються та збагачуються національні традиції, повертаються замовчувані імена духовних світочів українського народу, неухильно зростає суспільна роль історичної науки, включно й з історіографією. Вона покликана засвоїти цінності Майдану, остаточно декомунізуватися, правдиво й об'єктивно, наукового й неупереджено переосмислювати процес зародження історичних знань про події та явища минувшини з урахуванням раніше недоступних або спотворених джерел і нових методологічних підходів, рішучого розриву з ідеологічними постулатами тоталітаризму» [7, с. 8]. Як бачимо, аналіз новітніх історичних досліджень українського ренесансу XIX – початку XX століття дає змогу засвоїти та зрозуміти сучасну методологію історичного аналізу, що заснований на полі- та трансдисциплінарності, інтеграції методологій, свободі наративних практик, культурній і соціальній історії [17–19].

Друге. Історіографічне осмислення українського національного відродження XIX – початку XX століття, насамперед, дає змогу відтворити філософію його оптимізму та державотворчих інтенцій, засвідчити спрямованість української етносфери до пасіонарності та активного протистояння деструктивним політичним умовам, у яких розвивалося українство XIX століття. В історіософських рецепціях категорії «українське відродження» учені підкреслюють його піднесені, мажорні та оптимістичні смисли, наголошують на тому, що відродження актуалізує історичну перспективу українства, обґрунтовує та репрезентує ідею неперервності українського історичного процесу. Навіть більше, історіографія відродження науково умотивовує висновки про пасіонарність як ментальний атрибут українського етносу. Історики солідарні в тому, що феномен духовно-культурного відродження було зрощено в умовах захисного націстворення. Культурний потенціал українців вдало «асимілював» шовіністичні та українофобські стратегії антиукраїнських сил, засвідчив природність

та історичну силу архетипу національного державотворення [8, с. 55; 12, с. 5].

Аналіз історичних праць щодо українського національно-культурного відродження дає змогу історіографії набути афірмативного статусу – ситуації, коли історіографічний дискурс стає фундаментом сучасної ідентичності та суспільного ладу. Підкреслюючи світоглядні функції історіографічного процесу, сучасний дослідник В. Бондар веде мову про синергію його наукового та соціокультурного потенціалу. Він наголошує, що світоглядна функція історіографії сигніфікує її істотну роль у становленні держави та формуванні нації. Історіографія українського модерного ренесансу сприяє розвитку почуття громадянства, історичної пам'яті, критичного мислення, формує в суспільстві морально-правовий клімат та об'єктивну картину українського минулого [2, с. 96].

Третє. Методологічний потенціал науково-історіографічного осмислення історичних студій національного відродження також виявляється в легітимізації сучасних соціокультурних і суспільнополітичних процесів, посилюючи їх конкретно-історичними та духовно-культурними основами. Висвітлення історії культурного, соціального, духовного, персоналістичного та інтелектуального складників українського модерного відродження дає змогу репрезентувати культурні взірці, виявити та зрозуміти цивілізаційний механізм функціонування етносу. Історики аналізують макро-, мезо- та мікрорівні національного відродження, виявляють його культурну специфіку та регіональні особливості, висвітлюють ментальні, релігійно-конфесійні, освітні, наукові, літературні, мистецькі та інші аспекти, що дає змогу виявити цілісне культурне середовище українського відродження [11; 15; 16]. Історіографія національного відродження виявляє українську культурну модель, уписуючи її образи до завдань і траєкторій новітнього етапу соціокультурного розвитку України. Ба більше, історики звертають увагу

на ментальний зміст українського відродження, аналізують архетипи ренесансу як закладені природою інтенції українства до духовного та суспільного розвитку [9, с. 31].

Соціокультурне значення історіографії українського ренесансу також має вияв у морально-етичному аспекті. Відомо, що історична наука, як і будь-яка практична діяльність людини, не може бути «морально нейтральною». Історики несуть особливу відповідальність за вплив їхніх праць на суспільну свідомість і духовно-культурне життя [1, с. 9]. Ціннісно-виховні завдання історіографії українського відродження, насамперед, полягають у формуванні цінностей гідності, національної ідентичності, громадянської та суспільно-активної позиції. Аналіз матриці проявів національного відродження свідчить, що сфера ціннісно-етичних впливів його історіографії є досить масштабною. Насамперед, мова йде про перспективу розвитку громадянських ідеалів самоорганізації, суспільної єдності та ініціативи, оптимістичного та діяльнісного сприйняття суспільно-політичних і державотворчих завдань. Навіть більше, історіографія українського відродження дає підстави для висновку про розгляд істориками питання «соціальної відповідальності», а також загального контексту соціальної історії, що орієнтує гуманітаристику на розв'язання ціннісно-орієнтаційних завдань [3, с. 72].

Четвертий методологічний аспект історіографії українського модерного ренесансу полягає в тому, що, висвітлюючи зміст, характер та особливості національно-культурного відродження історики забезпечують «цивілізаційно-культурні мости», створюють умови для естафети відродження, трансляції його філософії та духу в сучасний націєтворчий процес. Умовою досягнення такого потенціалу історіографії є цивілізаційна методологія, яка дає змогу розглянути український історичний процес як цілісність і наступність, сприяє актуалізації взаємин соціуму та культури, дає змогу

побачити єдність регіональних аспектів відродження в його загальноісторичному контексті. Ба більше, засвоєння цивілізаційної методології уможливорює наукове пояснення природи національно-культурного відродження, унормовує цілісність цивілізаційної системи України та закономірність її сучасного державно-політичного відродження [5, с. 235; 14, с. 12]. Історіографія теми дає змогу інтерпретувати досвід культурного відродження в умовах пошуку інноваційних механізмів протистояння сучасним гібридним викликам – медіапропаганді, історичним фальсифікаціям, ціннісному хаосу та антиукраїнським закликам, що спричиняють девальвацію національних цінностей.

Історіографічний аналіз українського відродження XIX – початку XX століття дає підстави для висновку про актуалізацію істориками національної філософії визвольних змагань. Феномен духовно-культурного відродження розглядається як шлях до державно-політичного визнання українців. Історичні дослідження, долаючи радянську історіографічну традицію, пропонують положення про первинність цінностей і національних смислів у політизації українського державотворчого процесу, про важливість реалізації ідей оборонного та захисного націоналізму як ключового шляху побудови національної ідентичності [4, с. 24].

П'ятий методологічний аспект історіографії українського національно-культурного відродження полягає в тому, що, осмислюючи його ідеї та історичний зміст учені, передовсім, звертаються до символізму соборності яку розглядають як духовну та ціннісну єдність [6, с. 24]. Історіографія теми свідчить, що новітній етап духовної та державної соборності було започатковано саме у модерну добу української історії. Діалектику та ціннісний потенціал таких висновків важко переоцінити, адже сьогодні українське державотворення зіштовхується зі значними загрозами державній єдності, постає необхідність ціннісної протидії антиукраїнським парадигмам.

Шосте. Ренесансна ідея національної соборності та цілісності тісно пов'язана з положеннями про соборність української історіографії. Аналізуючи цю тезу, слід підкреслити, що антропологічний підхід історіографічного аналізу дає змогу стверджувати, що історики національно-культурного відродження стали його невіддільним складником і суб'єктом, які «продовжують» науково-просвітницький шлях духовно-культурного ренесансу української нації у нових умовах державної незалежності. Історіографічний аналіз уможливує цілісний науковий зріз наявного історичного нарративу українського духовно-культурного відродження у єдності наукових синтез українських учених в Україні та закордоном. Соборність української історіографії – це не арифметична сукупність, а нова ціннісна категорія, нова якість. Ба більше, соборність історіографії українського відродження не передбачає монополію методологій чи ідеологій, не заперечує плюралізм історичної дискусії, не ігнорує свободу творчості історика. Соборність історіографії нерозривно пов'язана із соборністю української нації та державною єдністю [5, с. 241].

Висновки. Як бачимо, історіографічний дискурс українського національного відродження становить виняткове значення для історичного пізнання феномена

національного ренесансу та сучасного оприсутнення його націєтворчого потенціалу. Методологічний та етико-аксіологічний потенціал сучасних історичних студій українського ренесансу виявляється в кількох площинах, зокрема: як відтворення цивілізаційної, аксіологічної та антропологічної методології історичних досліджень, міждисциплінарної диверсифікації та свободи інтерпретаційних практик; як відтворення оптимістичної філософії розвитку українства; як легітимізація сучасного етапу духовно-релігійного та культурного відродження; як зв'язок і безперервність українського історичного процесу націє- та державотворення; як актуалізація соборності та духовної єдності українського суспільства; нарешті, як соборність української історіографії. Історіографічний дискурс українського відродження збагачує не лише пізнавально-методологічний арсенал національної історії, але й становить виняткове ціннісне та етико-моральне значення. Інспірування історіографії цивілізаційною та аксіологічною методологією, увага до антропологічних і соціальних сюжетів, культурні рецепції – усе це вписує науково-історичний аналіз українського модерного ренесансу до державотворчого контексту, вигідно вияскравлює роль історіографії у формуванні української національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Болебрух А. Мораль в структуре исторической науки. *Харківський історіографічний збірник*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. Вип. 11. С. 6–16.
2. Бондар В. Сучасна українська історіографія : підсумки і виклики. *Історіографічні дослідження в Україні* : зб. наук. пр. / голова редкол. В. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. Вип. 25. С. 95–115.
3. Городяненко В. Историографические подходы и способы познания социологической науки. *Грані : науково-теоретичний альманах*. 2018. Т. 21. № 10. С. 69–75.
4. Калакура Я. Цивілізаційні орієнтири новітньої української історіографії. *Історіографічні дослідження в Україні* : зб. наук. пр. / голова редкол. В. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. Вип. 24. С. 23–37.
5. Калакура Я., Алексієвець Л. Цивілізаційні засади української історіографії. *Україна – Європа – Світ* : міжнар. зб. наук. пр. Серія : Історія, міжнародні відносини. 2014. Вип. 13. С. 233–245.
6. Калакура Я. Українська історіографія : курс лекцій. Київ : Генеза, 2012. 512 с.
7. Калакура Я. Методологія історіографічного дослідження : наук.-метод. посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. 319 с.
8. Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Ментальний вимір української цивілізації. Київ : Генеза, 2017. 560 с.

9. Колесник І. Історіографічний дискурс в Україні : реалії та прогнози. *Сучасна українська історіографія : проблеми методології та термінології* : мат-ли Всеукр. наук.-методолог. сем., м. Київ, 17 червня 2004 р. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 22–35.
10. Колесник І. Українська історіографія в контексті національного відродження України : спроба періодизації. *Харківський історіографічний збірник*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 1995. Вип. 1. С. 21–33.
11. Кравченко В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). Харків : Основа, 1996. 376 с.
12. Реєнт О. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX століття : стан і перспективи наукової розробки. *Український історичний журнал*. 2000. № 2. С. 3–26.
13. Рєпина Л. Теоретические новации в современной историографии. *Харківський історіографічний збірник*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. Вип. 10. С. 10–40.
14. Салата О. Світоглядні та методологічні позиції формаційного і цивілізаційного підходів до історії. *Цивілізаційні дискурси світової та української історіографії* : монографія / за наук. ред. О. Салати. Київ : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2017. С. 9–20.
15. Сарбей В. Місце і роль Харківського університету у започаткуванні процесу українського національного відродження XIX – початку XX ст. (причинки до історії та історіографії проблеми). *Харківський історіографічний збірник*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 1998. Вип. 3. С. 84–98.
16. Семергей Н. Релігієзнавча думка, духовні практики та церковне життя в добу українського національно-культурного відродження другої половини XIX століття : інтертекст історіографій. *Історична пам'ять* : наук. зб. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017. Вип. 37. С. 110–116.
17. Kuukkanen J.-M. The Future of the Philosophy of Historiography : Reviving of Reinventing. *Towards a Revival of Analytical. Philosophy of History Around Paul A. Roth's Vision of Historical Sciences* / ed. by K. Brzechczyn. Boston : Brill Rodopi, 2017. P. 73–94.
18. Tucker A. *Our Knowledge of the Past : A Philosophy of Historiography*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 302 p.
19. Tucker A. The Future of the Philosophy of Historiography. *History and Theory*. 2001. Vol. 40. No. 1 (Feb.). P. 37–56.